

DE RAFELIGE RANDEN VAN DE BIJBELSE CANON

DEUTEROCANONIEKEN, APOCRIEFEN,
PSEUDEPIGRAFEN EN ANDERE
'PARABIJBELSE' TEKSTEN

HANS DEBEL

TER INLEIDING...

TER INLEIDING

- Etymologie van het woord 'Bijbel': 'de boekrollen' of *ta biblia* (τὰ βιβλία)
- De verschillende omvang van de verzameling van 'boeken'
 - WV95: 73 boeken (46 + 27)
 - BGT en Naardense Bijbel: 66 boeken (39 + 27)
 - NBV21: verschillende edities (66 en 73 boeken)

INHOUD

Deel 1: het eeuwenlange proces van canonvorming

- a. De groei van de nieuwtestamentische canon
- b. De groei van de oudtestamentische canon

Intermezzo: een Babelse spraakverwarring

Deel 2: een verkenning van de apocriefen

- a. Apocriefen van het Oude Testament
- b. Apocriefen van het Nieuwe Testament

Enkele slotbeschouwingen

HET EEUWENLANGE PROCES VAN CANONVORMING

- De canon als uitkomst van een proces i.p.v. het resultaat van een doelbewuste beslissing van een gezaghebbend orgaan (zoals een concilie)
- De vastlegging van de canon door het Concilie van Trente (1545-1563) als formele bekrachtiging van een lijst die al eeuwenlang gangbaar was

DE GROEI VAN DE NIEUWTESTAMENTISCHE CANON

- Het ontstaan van de nieuwtestamentische geschriften
 - de joodse Schrift als Schrift van Jezus en de eerste christenen
 - de brieven van Paulus als gelegenheidsgeschriften
 - de evangeliën en Handelingen als latere schriftelijke vastlegging van herinneringen
 - de joodse opstand (66-70) als katalysator in het proces van neerschrijven
- De samenhang tussen de evangeliën
 - de ‘goede boodschap’ (vgl. Mc 1,1) volgens Marcus als een geheel nieuw genre
 - de nieuwe ‘edities’ van het Marcusevangelie volgens Matteüs en Lucas
 - de geheel eigen interpretatie van Jezus’ optreden volgens Johannes
 - andere evangeliën die de bestaande traditie aanvulden of herschreven

DE GROEI VAN DE NIEUWTESTAMENTISCHE CANON

- Twee fundamentele vragen voor het zich vormende christendom
 - de vraag naar de waarde van de joodse Schrift
 - de vraag naar een selectie voor catechumenen en voor in de liturgie

DE GROEI VAN DE NIEUWTESTAMENTISCHE CANON

- Stadia in een bewustwordingsproces
 - de radicale verwerping van de joodse Schrift door Marcion van Sinope
 - het onderscheid tussen een 'Oud' en een 'Nieuw Testament' van Ireneüs van Lyon
 - een kern omgeven door een grijs gebied in de 3de eeuw
 - feitelijke consensus over de vier evangeliën en een verzameling brieven van Paulus
 - (latere) canonieke geschriften waarover twijfel bestond (Heb, Jak, 2 Pe, 2-3 Joh, Jud, Apk)
 - (latere) niet-canonieke geschriften met gezag (o.a. Didachè, Brief van Barnabas, Pastor van Hermas)

DE GROEI VAN DE NIEUWTESTAMENTISCHE CANON

- Stadia in een bewustwordingsproces
 - geleidelijke overeenstemming in de 4de en 5de eeuw
 - de stem van invloedrijke kerkvaders (Athanasius van Alexandrië, Hiëronymus, Augustinus)
 - een periode van het uitklaren van theologische vragen op de grote concilies
 - de uitvinding van de *codex* als niet te onderschatten materiële factor
 - de nieuwe Latijnse vertaling van Hiëronymus (de *Vulgata*) met 27 boeken (en soms een 28ste)

DE GROEI VAN DE OUDTESTAMENTISCHE CANON

- De problematische theorie over de canonvorming van de joodse TaNaK
 - de plechtige afkondiging van de *Torah* door Ezra in de 5de eeuw v.Chr.
 - de feitelijke vastlegging van de *Nevi'im* in de 3de eeuw v.Chr.
 - de afsluiting van de *Ketuvim* tijdens de 'synode van Jamnia' eind 1ste eeuw na Chr.
- Gedocumenteerde stadia in het proces van canonvorming
 - de ontwikkeling van de concepten 'de Wet' en 'de Profeten' (3de-2de eeuw v.Chr.)
 - verwijzingen naar een totaal van 22 of 24 boeken (eind 1ste eeuw na Chr.)
 - discussies over Ester, Prediker en Hooglied in de rabbijnse literatuur (2de eeuw)
 - verwijzing naar het gezaghebbende karakter van de Wijsheid van Jezus Sirach (4de eeuw)

DE GROEI VAN DE OUDTESTAMENTISCHE CANON

- Oude vertalingen van de TaNaK en de canon van het Oude Testament
 - een van oorsprong joodse onderneming die later vooral door christenen doorgegeven werd
 - de bijkomende boeken uit de Septuaginta, waarvan geen canon werd vastgelegd
 - de zeven bijkomende boeken uit de Vulgaat (Tob, Jdt, W, Sir, Bar, 1 Mak, 2 Mak)
 - een tussencategorie van bijkomende 'lezenswaardige' boeken
 - De verschillende opvattingen van Hiëronymus en Augustinus
 - Hiëronymus: enkel de boeken uit de TaNaK zijn gezaghebbend voor de leer van de kerk
 - Augustinus: de boeken uit de Septuaginta zijn even geïnspireerd als die uit de TaNaK
- = de basis voor de controverse m.b.t. de Schrift tijdens de Reformatie!

EEN BABELSE SPRAAKVERWARRING

- De controverse over de bijkomende boeken in de 16de eeuw
 - de terugkeer van Maarten Luther naar de *hebraica veritas*
 - de erkenning van de 46 boeken van het Oude Testament als volwaardige Schrift door Trente
 - de introductie van de notie 'deuterocanonieken' als impliciete instemming met Luther

EEN BABELSE SPRAAKVERWARRING

katholiek		protestants
canoniek	boeken uit de Hebreeuwse TaNaK	canoniek
	zeven bijkomende boeken uit de Septuaginta die ook in de Vulgaat voorkomen: Tobit, Judit, 1 & 2 Makkabeeën, Wijsheid van Salomo, Wijsheid van Jezus Sirach, Baruch (incl. Brief van Jeremia) + bijkomende hoofdstukken van Daniël en Ester	apocrief
apocrief	boeken uit de appendix in de Vulgaat (III Esrae, IV Esrae, Gebed van Manasse, Psalm 151)	
	andere boeken	pseudepigraaf

⇒ de 14 (en later 11) 'apocriefen' in de *Statenvertaling* (1637)

EEN BABELSE SPRAAKVERWARRING

- Betekenis van de termen ‘pseudepigrafie’ en ‘pseudepigraaf’
 - een verzamelnaam voor boeken die niet tot de Septuaginta of Vulgaat behoren
 - een literaire strategie om een geschrift op naam van een gezaghebbende auteur te plaatsen
 - een verzamelnaam voor alle niet-canonieke boeken gerelateerd aan het Oude Testament
- De introductie van de notie ‘parabijbels’ in het onderzoek naar de Dode Zeerollen

EEN BABELSE SPRAAKVERWARRING

- Het perspectief van oosters-orthodoxe Bijbeluitgaven
 - canonieke boeken of *kanonisomena* (κανονισόμενα)
 - niet-canonieke boeken of *pseudepigrapha* (ψευδεπίγραφα)
 - ‘boeken die gelezen worden’ of *anaginōskomena* (ἀναγινωσκόμενα)
- De omvang van de *anaginōskomena*
 - in alle oosters-orthodoxe kerken: de zeven ‘deuterocanonieken’, *1 Esdras* en *3 Makkabeeën*
 - in sommige oosters-orthodoxe kerken: *4 Ezra* en *4 Makkabeeën*
 - in de Ethiopische (oriëntaals-)orthodoxe kerk: *Jubileeën* en *1 Henoch*

EEN BABELSE SPRAAKVERWARRING

- Het kluwen van de Ezraliteratuur

Hebreeuwse Bijbel	Septuaginta	Vulgaat	King James Bible	gangbare benaming
Ezra	Esdras B	I Esrae	Ezra	Ezra
Nehemia		II Esrae	Nehemia	Nehemia
-	Esdras A	III Esrae	1 Esdras	1 Esdras
-	-	IV Esrae	2 Esdras	5 Ezra (= h. 1-2) 4 Ezra (= h. 3-14) 6 Ezra (= h. 15-16)

APOCRIEFEN VAN HET OUDE TESTAMENT

- Geschriften uit de Septuaginta en Vulgaat
 - *1 Esdras*: een boek dat bijna uitsluitend 'canonieke' teksten omvat (= 2 Kron 35-36 + Ezra + Nehemia 8 + een apocrief verhaal over Zerubbabel)
 - *4 Ezra*: een joods-apocalyptisch werk dat ontstond in de nasleep van de val van de tweede tempel (vgl. ook *2 Baruch* en *3 Baruch*)
 - het *Gebed van Manasse*: een kort smeekgebed dat als het ware wordt 'opgehangen' aan de figuur van koning Manasse zoals Kronieken hem voorstelt
 - *3 Makkabeeën*: het relaas van een joodse opstand in Alexandrië ongeveer 50 jaar voor de Makkabese opstand in Judea
 - *4 Makkabeeën*: een filosofisch traktaat over de beheersing van de passies door de rede, dat geïllustreerd wordt door de martelarenverhalen uit 2 Makkabeeën

APOCRIEFEN VAN HET OUDE TESTAMENT

- Twee geschriften uit de Ethiopisch-orthodoxe canon én uit Qumran
 - *Jubileeen*: een ingrijpende omwerking van Genesis en het eerste gedeelte van Exodus, verteld door een engel aan Mozes op de berg Sinaï met bijzondere aandacht voor chronologie
 - *1 Henoch*: een verzamelwerk van meerdere ‘boeken’
 - het *Astronomische Boek* (1 Hen 72-82) over hemellichamen en seizoenen
 - het *Boek van de Wachters* (1 Hen 1-36) over de ‘gevallen engelen’
 - het *Boek van de Droomvisioenen* (1 Hen 83-90)
 - de *Brief van Henoch* (1 Hen 91-105), incl. de *Wekenapocalyps*
 - het *Boek van de Gelijkenissen* (1 Hen 37-71)
- ⇒ het *Boek van de Reuzen* uit Qumran: ooit een component van *1 Henoch*?

APOCRIEFEN VAN HET OUDE TESTAMENT

- Andere apocriefen gerelateerd aan de Pentateuch
 - het *Genesis Apocryphon* uit Qumran: een boek waarin Lamech ingaat op de bijzondere oorsprong van zijn zoon Noach (vgl. ook de *Geboorte van Noach*)
 - *2 Henoch* en *3 Henoch*: andere geschriften die de hemelreizen van de overgrootvader van Noach beschrijven
 - de zogeheten *Reworked Pentateuch* manuscripten uit Qumran: een uitloper van het creatieve en dynamische proces waarop de Pentateuch teruggaat (vgl. ook de *Tempelrol*)
 - de talrijke ‘testamenten’ uit Qumran, die te vergelijken vallen met ‘testamenten’ die eerder al bekend waren (o.a. de *Testamenten van de XII Patriarchen* én het *Leven van Adam en Eva*)
 - andere teksten over de aartsvaders: de *Apocalyps van Adam*, het *Testament van Adam*, de *Apocalyps van Abraham, Jozef en Asnat* én het *Testament van Job* (!)

APOCRIEFEN VAN HET OUDE TESTAMENT

- Apocriefen gerelateerd aan de profetische literatuur
 - *Het leven van de profeten*: over de tekenen en de dood van 23 profeten
 - de *Hemelvaart van Jesaja*: over Jesaja's marteldood en visioenen van de Messias
 - de *Paraleipomena van Jeremia* (= 4 *Baruch*): Jeremia in de rol van Ezra
 - *Pseudo-Ezechiël* (= het *Apocryphon van Ezechiël*?) en *Pseudo-Daniël* uit Qumran
 - het *Nieuwe Jeruzalem* uit Qumran: visioenen over de nieuwe stad en tempel

APOCRIEFEN VAN HET OUDE TESTAMENT

- Apocriefen aanleunend bij de Psalmen en wijsheidsliteratuur
 - *Musar le-Mevin* (= *4QInstruction*): een wijsheidstekst uit Qumran
 - poëtische composities uit Qumran (o.a. de *Hodayot* of *Rol van de Lofprijzingen*)
 - Psalm 151 uit de Septuaginta en Psalmen 151-155 uit het Syrische Psalter (vgl. ook 11QPs^a!)
 - de *Oden* uit de Septuaginta: een verzameling van Bijbelse lofzangen uit andere boeken
 - de *Psalmen van Salomo*: achttien hymnen vanuit het vertrouwen dat God Israël zal redden
 - de *Oden van Salomo*: een verzameling van christelijke liederen

APOCRIEFEN VAN HET NIEUWE TESTAMENT

- Teksten over de kindertijd van Jezus
 - het *Kindheidsevangelie van Thomas (Paidika)*: een reeks van wondere daden van de kleine Jezus tussen de leeftijd van vijf en acht jaar, met de twaalfjarige Jezus als orgelpunt
 - het *Proto-evangelie van Jakobus*: de jeugd van Maria tot en met de geboorte van Jezus, waarbij Matteüs en Lucas geharmoniseerd worden en Maria's maagdelijkheid nadruk krijgt
 - het *Evangelie volgens Pseudo-Matteüs*: een combinatie van beide, met bijkomende wonderen tijdens de vlucht naar Egypte, en (nog) sterkere nadruk op Maria's maagdelijkheid
 - verdere wondere daden van de kleine Jezus in het *Latijnse kindsheidsevangelie*, het *Arabische kindheidsevangelie* en het *Armeense kindheidsevangelie*
 - *De geschiedenis van Jozef de timmerman*: een terugblik van de volwassen Jezus op de begrafenis van Jozef, op diens eerste huwelijk en zijn zonen en dochters

APOCRIEFEN VAN HET NIEUWE TESTAMENT

- Teksten over Jezus' openbare optreden
 - *Papyrus Egerton 2* en *Papyrus Oxyrhynchus 840*: fragmentair bewaarde evangeliën over wondere daden van Jezus en discussies met de joodse leiders
 - de 'joods-christelijke evangeliën' (*Evangelie van de Hebreëën*, *Evangelie van de Ebionieten*, *Evangelie van de Nazorenen*): enkele citaten bewaard bij kerkvaders
 - het *Evangelie van Thomas*: een verzameling van 114 Jezuswoorden waarvan sommige verwant zijn aan de synoptische evangeliën en anderen een gnostische inslag hebben

APOCRIEFEN VAN HET NIEUWE TESTAMENT

- Gnostische teksten

- de gnostische collecties ontdekt in de dertien *codices* van Nag Hammadi (1945), in de *Bruce Codex* (1769), de *Askew Codex* (1773) en de *Berlijnse Codex* (1896)
- een kenmerkende nadruk op de geheime 'kennis' (γνῶσις, *gnosis*) die Jezus aan een of meer uitverkorenen zou hebben geopenbaard (vgl. o.a. *Pistis Sophia*, *Evangelie der Waarheid*)
- het *Evangelie van Philippus*: een gnostische tekst uit Nag Hammadi die beeldspraak gebruikt ontleend aan het huwelijk
- het *Evangelie van Thomas*: een verzameling van 114 Jezuswoorden waarvan sommige verwant zijn aan de synoptische evangeliën en anderen een gnostische inslag hebben
- het *Evangelie van Maria*: het relaas van de woorden die Jezus aan Maria van Magdala zou hebben geopenbaard en een aanmoediging om Jezus in hun binnenste te zoeken
- het *Evangelie van Judas*: een provocatieve tekst die de draak steekt met de apostolische kerk en Judas voorstelt als de leerling die een bijzondere openbaring ontvangt

APOCRIEFEN VAN HET NIEUWE TESTAMENT

- Teksten over Jezus' lijden, dood en opstanding
 - het *Evangelie van Petrus*: het relaas van Jezus' lijden en sterven met na Jezus' begrafenis een grootse verrijzenisscène
 - het *Evangelie van Nicodemus*: het relaas van Jezus' lijden en sterven met vervolgens Jezus' afdaling in de onderwereld (de 'nederdaling ter helle')
 - het corpus aan literatuur rond Pilatus' verantwoording en dood (*Anaphora Pilati*, *Paradosis Pilati*, *Mors Pilati*)

APOCRIEFEN VAN HET NIEUWE TESTAMENT

- Briefliteratuur

- de *Brief van Lentulus*: een beschrijving van Jezus' uiterlijk die aan de lijkwade van Turijn doet denken (vgl. ook *Vindicta Salvatoris* en de briefwisseling van Jezus met koning Abgar)
- apocriefe brieven van Paulus: de briefwisseling tussen Paulus en Seneca, en de *Derde brief aan de Korintiërs*
- de *Brief aan de Laodicezen*: een bloemlezing van verzen ontleend aan andere brieven van Paulus die vermoedelijk een lacune in de traditie wilde opvullen (vgl. Kol 4,16)

APOCRIEFEN VAN HET NIEUWE TESTAMENT

- Teksten over de lotgevallen van de apostelen
 - de *Handelingen van Paulus en Thecla*: een beschrijving van het uiterlijk en de marteldood van Paulus, met tussenin de talrijke martelingen van Thecla
 - de talrijke apocriefe handelingen, o.a. *Handelingen van Johannes*, *Handelingen van Andreas*, *Handelingen van Thomas*
 - de *Handelingen van Petrus*: de strijd van Petrus met Simon de Magiër (vgl. Hnd 8,14-24) en de marteldood van Petrus in Rome (vgl. ook *Quo vadis?*)
 - de *Pseudo-Clementijnse geschriften*: de strijd van Petrus met Simon de Magiër, mogelijk als beeld voor de wedijver tussen de gnostici en de apostolische kerk

APOCRIEFEN VAN HET NIEUWE TESTAMENT

- Apocalypsen op naam van apostelen
 - de *Apocalyps van Petrus*: een uitbreiding van Jezus' eschatologische rede (vgl. Mt 24-25) met een gedetailleerde beschrijving van de straffen van de zondaars
 - de *Apocalyps van Paulus*: een nog gedetailleerder beschrijving die aanzienlijk heeft bijgedragen aan de middeleeuwse beeldvorming over de hel (vgl. Dantes *Inferno*!)

APOCRIEFEN VAN HET NIEUWE TESTAMENT

- Teksten over Jezus' moeder Maria
 - het *Proto-evangelie van Jakobus* als basis voor verschillende feesten van Maria en voor het dogma van de onbevleete ontvangenis
 - de *Verhandeling van Johannes de theoloog over het in slaap vallen van de heilige Moeder Gods* en *Pseudo-Melito*: de tenhemelopneming van Maria
- De rekkelijkheid van de verzameling 'apocriefen' van het Nieuwe Testament (vgl. het 'anti-evangelie' in de *Toledoth Yeshu*)

SLOTBESCHOUWINGEN

- De bonte verzameling aan ‘apocriefen’ als een collectie van teksten die samengebracht worden op basis van wat ze niét zijn
- Het belang om het verband van elke apocriefe tekst met de Bijbelse traditie afzonderlijk te bestuderen, zonder vooropgestelde conclusies over ‘de apocriefen’
- Het allesbehalve ‘verborgen’ bestaan van bepaalde apocriefe teksten, die de traditie in sterkere mate hebben bepaald dan sommige canonieke teksten
- Talrijke apocriefen als getuigen van de dynamiek om de Bijbelse teksten vanuit een bepaald perspectief te kunnen ‘voortschrijven’